

Stjepan Antoljak

Prof. Filozofskog fakulteta u Zadru, u mirovini
Zagreb, Zajčeva 31

FERO ŠIŠIĆ

UDK 92:93 ŠIŠIĆ

Pregledni članak

Primljeno: 9. 3. 1989.

Autor daje detaljnu biografiju i kritički prikaz djela prof. dra Ferde Šišića (1869—1940) na temelju uvida u Šišićevu ostavštinu, njegova djela i njihove recenzije. U autorovoj interpretaciji Šišić se potvrđuje kao jedan od najvećih hrvatskih odnosno jugoslavenskih historičara koji je ostavio neponovljivi i neizbrisiv trag u historiografiji. Ukazano je na Šišića kao velikog eruditu i istraživača, te na tri cjeline njegova opsežnoga znanstvenog interesa. Autor daje uvid i u Šišićev prosvjetno-pedagoški rad te u njegova politička stajališta.

1.

Podsjećati god. 1989. na Šišića kao vrhunskog našeg naučnog radnika-historičara i istraživača onoga vremena, koji je rođen prije 100 godina, vrlo je složen posao jer o njemu su pisali i davali svoje sudove zvani i nezvani, politički i ideološki zadojeni pojedinci, na ovaj ili na onaj način, ne nastojeći ponekad da svojim napadima ili sudovima pridodaju izvjesnu mjeru objektivnosti.

Tako npr. književnik i nedosljedni političar dr Ante Tresić-Pavičić (1876—1949), koji se pokušao istaknuti i u pisanju hrvatske povijesti, stavlja u svome rukopisu Šišića uz Račkoga pod naziv: »Moljci Hrvatske historije« i citira ga kao epigona Račkoga, s kojim ga ispoređuje i predlaže da ga se izbac iz škole, jer falsificira (Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu, R 4954: Tresić-Pavičić, Moljci hrvatske historije). No zato je još 1921. Aleksije Jelačić, profesor Filozofskog fakulteta u Skopju, za vrijeme svoga boravka u Zagrebu, rekao Emiliju

Laszowskom uz ostalo »da srpski historičari pišu sve pod strančarskim uplivom. Nemaju kritike. Hrvatski su daleko jači i obziljniji. Naročito mu imponira Šišić itd, a radovi u našim (tj. hrvatskim: S. A.) stručnim publikacijama su prvorazredni« (Arhiv Hrvatske u Zagrebu, Dnevnik E. Laszowskog sv. 5/1921—1925/). 51 godinu poslije ove Jelačićeve izjave Mate Lončar objelodanjuje »99 varijacija lexicographica-eseji i zapisi »Miroslava Krleže (Biblioteka XX veka, Duga, Beograd, 1972), u čijem predgovoru on piše da se kritika Krleže »prije svega odnosi na Klaića, Šišića, Smičiklasa, Baradu, Lukasa i druge, što su povijest tendenciozno tumačili prema sopstvenim ideološkim, nacionalnim ili religioznim nazorima ili pak u skladu s vladajućom političkom konjunkturo« (99 varijacija, 14). No evo što zapravo u tom tekstu kaže sam Krleža: »Našu historiografiju još uvijek (nažalost) remorkiraju Lucius, Dukljanin i Toma arcidjakon s tom razlikom, da hrvatski kraljevi kod Šišića razmišljaju po liniji konjunktura« (o.c., 62), a u vezi »Domagoja« dodaje: »da sve historiografske kombinacije osnivaju se na dva-tri detalja u dopisivanju između Rima i Carigrada, a ostalo su slobodne fantazije tipa Klaić, Smičiklas ili Šiško (S. A.), a kasnije popova Lukasa ili Barade« (o.c., 215).

U vezi s ovakvim sudovima da vidimo prvo da li je to upravo tako glede Šišića.

Iako je svima u glavnim crtama poznat curriculum vitae Šišića, koja su njegovi intimni prijatelji nazivali »Šiško« ili čak »Nandika«, dozvolite mi da ipak istaknem nekoliko podataka o njegovom životu. Šišić, sam a i sa nekima bio je uvjeren da je porijeklom iz Crne Gore, tj. iz maloga mjestanca Šišići u bokokotorskom zaleđu, odakle su se njegovi pređi doselili u Retkovce blizu Vinkovaca gdje se Šišić i rodio 9. III. 1869. i na krštenju dobio ime Ferdinand Maksimilijan (V. Novak, Ferdo Šišić, Ljetopis JAZU 54, Zagreb 1949, 362 i bilj. 2, 363). No on se pisao i potpisivao uvijek samo kao Ferdinand ili Ferdo, a kako mu je otac dobio titulu »pl« on, se njome kroz izvjesno vrijeme služio i nazivao »pl« = plemeniti. God. 1873. prešli su Šišićevi roditelji (O Šišićevom ocu Jakovu, odsječnom savjetniku i drugi podaci o njemu — gl. Arhiv Hrvatske u Zagrebu — Ostavština F. Šišića) u Zagreb, gdje je on svršio osnovnu i srednju školu (1888) pa i sveučilište, gdje je na Filozofskom fakultetu studirao historiju i geografiju. Tu je slušao Tadiju Smičiklasa, koji je predavao hrvatsku povijest i pomoćne historijske nauke, a Natko Nodilo opću povijest. Poslije prva dva semestra mladi Šišić je pošao u Beč, gdje je proveo III do V semestra na tamošnjem univerzitetu, a u VI semestru se opet vratio u Zagreb, gdje je i dovršio studije (V. Novak, o.c., 363). Tu je izradio seminarsku radnju pod naslovom: Osvojenje Zadra 1202; odnošaj Zadra prema mlet. republici, Zagreb, svibanj 1891 (13 listova ili 23 strane teksta), koju je ocijenio Vladimir Petračić (Zagreb 5. VII. 1891) (Arhiv Hrvatske u Zagrebu — Ostavština F. Šišića).

Nakon dovršenja sveučilišnih studija 1892. Šišić je kvalificiran za učiteljskog kandidata u srednjim školama te je 14. IX 1892. postavljen za »namjesnog učitelja« u gimnaziji u Gospiću, odakle je premješten 1893. u Zagreb na Višu trgovačku školu po dekretu Ise Kršnjavoga, Khuenovog šefa za prosvjetu. Uskoro, novim dekretom Kršnjavoga, premješten je u Osijek na realku, gdje je ostao do 1899, a onda od 1899. do 1902. predavao je na osječkoj gimnaziji. U međuvremenu dobiva još u Osijeku titulu »pravog srednjoškolskog učitelja« (1896) te se i ženi, a onda 1900. postiže i naslov »profesora«. Ove iste godine je u 31. godini života doktorirao tezom: Zadar i Venecija od 1159. do 1247. Dvije godine poslije doktoriranja izradio je za docentsku habilitaciju studiju »Miho Madijev de Barbezanis«, koja je povoljno primljena od T. Smičiklase, Vj. Klaića, G. Manojkovića, J. Brunšmida i I. Kršnjavoga. I tako dobiva kao privatni docent pravo da predaje hrvatsku povijest od početka 12. do početka 15. st, a uskoro i dekret o premještanju u Zagreb na klasičnu gornjograđsku gimnaziju (28. VII. 1902). Tri godine nakon objavljivanja svoje habilitacione radnje postaje 24. VI. 1906. »suplent profesorske stolice za hrvatsku povijest«, a 2. X. 1906. ga car Franjo Josip I. na prijedlog vlade imenuje izvanrednim profesorom za hrvatsku povijest. Tri godine kasnije (29. VI. 1909) unaprijeđen je za redovnog profesora za hrvatsku povijest, naslijedivši tako svoga učitelja Tadiju Smičiklase.

Na ovom položaju ostao je gotovo preko 30 godina, kada 29. VII. 1939. dobrovoljno odlazi u zasluženu mirovinu. Umro je već 21. I. 1940. u svojoj 70-toj godini (V. Novak, o.c., 364—367) u svom stanu u Visokoj ul. 10, gdje je proživio oko 38 godina. Sahranjen je u zidu unutar crkve Krista Kralja na Mirogoju pored tolikog broja uglednih Zagrepčana i natpis na njegovom grobu glasi: dr Ferdo Šišić, profesor Univerziteta, hrvatski historičar, 9. III. 1869 — 21. I. 1940. Kako je pripadao kao mason ili slobodni zidar s vrlo visokim stepenom položaja loži »Maksimilijan Vrhovac«, ona među prvima kondolira njegovu suprugu Mileni (25. I. 1940), a onda su slijedile ostale lože u Zagrebu (Ivan Drašković, Pitagora), pa lože u Splitu i Dubrovniku i Beogradu kao i brojni pojedinci (Arhiv Hrvatske u Zagrebu — Ostavština F. Šišića), te rektor njemačkog Karlovog univerziteta u Pragu (30. I. 1940) i drugi. Ožalilo ga je i Sveučilište u Zagrebu i JAZU, čiji je bio pravi član, kao i još neke naučne ustanove. Njegovu smrt obilježila je i dnevna naša štampa kao i pojedini časopisi (S. Antoljak, M. Barada), a napose izdanja JAZU, čiji je bio, kako rekosmo, redovni član dugi niz godina.

Što se tiče političkog života Šišića on je član hrvatsko-srpske koalicije i neko vrijeme zastupnik Hrvatskog sabora kao i član delegacije u zajedničkom parlamentu u Budimpešti, gdje je više radio u tamošnjim arhivima i bibliotekama nego li učestvovao u radu tamošnjeg parlamenta (V. Novak, o.c., 367). Pa ipak, pred kraj rata u jednom do-

pisu, upućenom austrijskoj vojnoj komandi u Zagrebu (21. II. 1917) za bana, naznačen je uz ostale i Šišić kao sumnjivi član srpsko-hrvatske koalicije, povezan sa Srbijom (Arhiv Hrvatske u Zagrebu — Ostavština dra Đure Šurmina — kut. 28-Abschrift). No zato, prema pisanju V. Novaka, Šišić »nije nikad iznevjerio čistoću ljubavi prema hrvatskoj grudi, kao ni izrazitu svijest o krvnom i duhovnom srodstvu naroda na Slavenskom jugu« (V. Novak, o.c., 367).

Još za vrijeme studiranja u Zagrebu na njegov razvoj na području povijesti najviše su utjecali T. Smičiklas i N. Nodilo, što on ne jedanput sam priznaje i potvrđuje. Savladavajući polagano, ali temeljito naučnu domaću i stranu literaturu, koja se odnosila na hrvatsku povijest, nije zaboravio ni da nauči nekoliko stranih jezika (V. Novak, o.c., 367—373) kao npr. mađarski, talijanski, francuski, njemački. Pa ipak u svojoj biografiji, kad se je od njega tražilo koje jezike zna i govori, naveo je iz skromnosti samo da govori i piše njemački, a nekim drugima jezicima da se služi.

Za vrijeme svoga boravka u Beču Šišić je prvi puta ušao u tamošnji Staatsarchiv koji ga je opsjeo svojom građom i otada dalje on će biti stalno zauzet istraživanjem ondašnje izvorne građe kao i one u domaćim i ostalim stranim arhivima, a koja se odnosi na našu povijest. Sav ovaj njegov napor da se što više izобрази na polju povijesti i pomoćnih historijskih nauka s pažnjom i odobravanjem su pratili i Smičiklas, kojega je duboko razočarao M. Šufflay uslijed svoga mađaronskog stava (jer je njega htio za svoga nasljednika) te Nodilo.

Svoj, po Šidaku, prvi članak: »Petar Amienski u Zemunu (1096) historičko-kritički pokušaj« tiskao je 20 godišnji Šišić u Narodnim novinama (Zagreb 30. X. i 5. XI. 1889) (F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskoga naroda, Zagreb 1962, priredio J. Šidak, 497), a po V. Novaku svoj prvi mali studentski rad »Petar grof Zrinski i Krsto Frankopan na stratištu« tiskao je 1892. g. pod pseudonimom: F. Š, a onda se na tu temu vraća tek 1908. velikom studijom »Posljednji Zrinski i Frankopani na braniku domovine (Zbornik Matice Hrvatske), koju u raznim varijantama prepričava na svojim javnim predavanjima i u časopisima hrvatskim i srpskim počam od 1914. g. dalje. Prvi pak njegov rad, tiskan u Viencu 1892, izišao pod njegovim punim imenom i prezimeom, nosi malo poduži naslov »Kako je osvojen Zadar g. 1202. i kakav mu bijaše odnošaj prema Veneciji« (V. Novak, o.c., 373—375 i bilj. 5), što je bila zapravo njegova studentska seminarska radnja iz 1891. godine. No ozbiljniji Šišićev stvaralački studij započinje radnjom, izašlom u Viencu 1893. god. pod naslovom »Bitka na Krbavskom polju«, za koju je iskoristio uz tiskanu građu i izvorne dokumente iz arhiva u Zagrebu i Budimpešti te ujedno isporučio bitku na Kosovu polju

s ovom katastrofom na Krbavskom polju. Od 1893. do konca 1902. g. Šišić je izdao oko 40 članaka, radova i rasprava, iz kojih izdvajam »Bitka kod Nikopolja« — 25. IX. 1396. (1896), »Županija virovitička u prošlosti (1896)«, »Vladari hrvatski iz narodne dinastije« (Narodne novine 63, Zagreb 1897, 275), gdje govori o knjizi iz 16. st. pronađenoj u Rijeci koja govori o redu hrv. vladara drugačije nego li je to historijski utvrđeno, zatim slijedi: »Zadar i Venecija od godine 1159 do 1247«, Rad JAZU 142 (1900) i nagrađeni rad »Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba (1350—1416)«, Zagreb 1902, te »Pad Mladena Šubića, bana hrvatskoga i bosanskoga« (Glasnik Zem. muzeja BiH XIV, Sarajevo). Od svih ovih radova odskaae njegova radnja o Hrvoju Vukčiću, koju mu je izdala Matica Hrvatska, a pisana je na osnovu objavljenih i neobjavljenih izvora (V. Novak, o.c., 375—385). Još 2. V. 1902. piše Šišić I. Kršnjavome iz Osijeka u vezi s njegovim dvjema radnjama i daje o njima svoj sud. Ali »što se tiče ugovora od 1102. (koji se svakako morao tada dogoditi)«, kaže u pismu dalje: »može se tako protumačiti (kako već Lucius i Katona sude), da je iza 1097. opet došlo do bune u Hrvatskoj...« itd., te dodaje: »Kako rekoh, ja se tim pitanjem bavim ozbiljno i 'sine ira et studio' ću se baviti, pa ću svojedobno objelodaniti o tom jednu raspravu. Svakako je upravo nečuveno da se Pauler poziva na Stjepana Horvata (1844), kad treba da onako »prebrodi« kraj isprave od 1102! To čini i inače veoma savjesni Fejerpataky. Marczali je zlata vrijedan, kad upoređuje Kolom. privilegija dalm. gradovima s naličnim odnošajima u Francuskoj, Engleskoj, Italiji i Njemačkoj. Na žalost naša historiografija prolazi kraja ovih važnih radnja, kao pored turskog groblja »završava ovako to pismo Šišić (Arhiv Hrvatske u Zagrebu — Ostavština Ise Kršnjavoga — kut. 9). No Šišić je svoje obećanje glede 1102. g. izvršio tek 1910. kada je objelodanio članak »Pacta conventa« u Savremeniku (V, Zagreb 1910), a onda vrlo opširno 1914. u »Priručniku izvora hrvatske historije« (I-1). Prelaskom u Zagreb, 1903. u Radu JAZU (153) mu je izišao »Miha Madijev de Barbezanis«, kojim je Šišić revalorizirao ovaj srednjovjekovni naš izvor, unatoč dosadašnjem sudu o njemu Račkoga i još nekih drugih. Ali kada je pak 1936. njegov učenik Držislav Švob pokušao osporiti da je Miha Madijev pisac ovoga izvora, iako nije znao srednjovjekovnu latinštinu, Miho Barada, Šišićev nasljednik je 1941. vratio autorstvo de Barbezanisa na osnovu izvornih podataka (gl. i V. Novak, o.c., 385, 386) i time ukazao da Šišić ima pravo.

Za vrijeme svoga djelovanja na Filozofskom fakultetu kao nastavnik hrvatske povijesti od 1902. do 1939, dakle kroz punih 37 godina, započeo je Šišić predavati historiju Hrvata od 1102. do 1409. (1902—3), pa onda hrvatsku historiju od 1526. do 1868. (1906-7), a istom 1909-10. započeo je po prvi puta držati predavanja iz doba hrvatskih narodnih vladara, obuhvaćajući i razdoblje hrvatske povijesti od doseljenja na

Balkan do 19.20. st. Time su ovi njegovi kolegiji dobili radi svoje raznolikosti izvjesnu draž i zanimljivost, a na seminarima je tek Šišić pokazao svoje imponirajuće znanje i poznavanje historijskog metoda, privlačeći tako što veće sudjelovanje talentiranih studenata, koji su ondje vrlo slobodno izlagali svoja mišljenja i učili se kritizirati (gl. i opet: V. Novak, o.c., 386, 387). Tom prilikom se je rijetko kada dogodio kakav incident na tim seminarima jer je Šišić pokazivao veliku strpljivost, širokogrudnost i taktičnost, pa makar se ticalo i ponekad nezdognih kritiziranja njegovih radova ili teza sa strane njegovih mladih, starijih i starih (preko 70. go. kolega Šišića) po godinama studenata (diskusija I. Franića Požežanina). Inače, na ispitima je bio vrlo blag i ponekad i suviše popustljiv.

Iako je bio već tada vrlo cijenjen naš povjesničar, interesantna je izjava direktora Zemaljskog arhiva u Zagrebu dra I. Bojničića o njemu 1913. god. kako Šišić »nem a« (S. A.) toliko paleografskoga znanja, da bi mogao procijeniti vrijednost... spisa...« (Arhiv Hrvatske u Zagrebu — Registratura arhiva Hrvatske — kut. 18, br. 146).

Sve do 1918. Šišić, doduše, nije predavao i srpsku historiju, ali je zato na ispitima od svojih studenata tražio ne samo poznavanje srpske historije nego i heuristike i historiografije. Zato već 1918. po slomu Austro-ugarske monarhije objavljuje kolegij predavanja: »Povijest Hrvata, Srba i Bugara u 12., 13. i 14. st.« i tako to nastavlja do iza 1936. godine. No održao je i kolegij posvećen dubrovačkoj historiji i historiji Bizanta, povezanom s historijom Južnih Slavena (V. Novak, o.c., 387, 388). Ujedno tiska 1920. knjigu »Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca«, koju mu izdaje Matica Hrvatska; 1922. piše rad: »Ime Hrvat i Srbin i teorije o doseljenju Hrvata i Srba (Godišnjica Nikole Čupića 35. Beograd 1922), 1923 »Jugoslaveni, Karađorđe i Napoleon I« (»Karađorđe« — Zbornik Narodnog dela, Beograd), 1924 »Knez Miloš u Zagrebu« (Jugoslavenska Njiva, Zagreb), 1926 »Srbija XIX vijeka spram ideje našega narodnog ujedinjenja (Bratstvo, Beograd), 1926 »Ticanova buna u Srijemu 1807«. (Novosti, 349—350, Zagreb), 1927 »Nov prilog o Kosovskom boju (Starohrvatska prosvjeta NS I, 90—97, Zagreb), u kome analizira pojedine izvore o toj bici i tvrdi da je Ivan Paližna, a ne Ivan Horvat sudjelovao na Kosovu i da je Murat poginuo za vrijeme bitke »u posljednjoj fazi, i to na bojištu«, smatrajući da ga je Miloš ubio, vjerujući da to piše neki putopisac đakon Ignjatije, čiji tekst donosi I. Ruvarac (1887), što nije točno kako je to ukazao 1937. Đorđe Radojčić. 1929. pak objelodanjuje: »Od vožda Karađorđa do Aleksandra I Ujedinitelja« (Novosti, Zagreb, 17. XII.), »Načertanije« Ilije Garašanina (Novosti, 25. XII.), 1932: »Karađorđe, Južni Sloveni i Napoleonova Ilirija« (Šumadija), 1934: »Od Karađorđa do Aleksandra Ujedinitelja« (Dinastija Karađorđevića) i: »Dr Dragutin

Anatasijević« (Ljetopis JAZU 46, Zagreb 1934, 74—76) i 1936: »Krimski rat i srpstvo« (Politika, 13. III.)/ gl. V. Novak, o.c., 436—441/.

Još 27. III. 1923. Proforsorski zbor Mudroslovnog fakulteta u Zagrebu upućuje prijedlog o osnivanju instituta za istraživanje povijesti Južnih Slavena, za što daje i Ravnateljstvu arhiva u Zagrebu svoje obrazloženje (Arhiv Hrvatske u Zagrebu-Registratura Arhiva Hrvatske — kutija 23, br. 57, 59). Čak 1935, za vrijeme boravka Šišića u Beogradu (8. IV. 1935), upućuju pismo ministru prosvete »profesori za nacionalnu istoriju«, te mu »sporazumno« podnose prijedlog: »... da se nacionalna istorija sastoji od dvije katedre, jedna za zapadnu a druga za istočnu istoriju našeg jugoslavenskog naroda. Još bi ovu paralelnu katedru u Zagrebačkom univerzitetu trebalo u budućem budžetu za Zagr. univerzitet izrično i specijalno istaknuti, tako da se ona može jedino da popuni najpre vanrednim pa potom redovnim profesorom«. Još se ističe da se »na beogr. univerzitetu od 1903. g. predaje hrv. istorija (S. A.), a gde zbog toga i postoje paralelne katedre, pa i ljublj. univerzitet skreće pored slovenačke istorije zasebnom katedrom pažnju na srpsku i hrvatsku istoriju. Samo zagrebački univerzitet ima jednu jedinu katedru nacionalne istorije, koju zaprema danas potpisani (S. A.) profesor Ferdo Šišić...« (Arhiv Hrvatske u Zagrebu — ostavština F. Šišića — prepis na pisačkoj mašini u obliku koncepta bez potpisa).

Kada je zalaganjem Sv. Rittiga i don Frane Bulića još 1921. g. održano nekoliko sastanaka, pretežno u stanu dra Rittiga, glede novog izdanja Farlatijevog *Illyricum Sacruma*, formiran je odbor od istaknutih naučnih radnika i historičara iz Zagreba, Beograda, Ljubljane, Sarajeva itd. Jedan od najistaknutijih naših historičara bio je Šišić. Na svim tim sastancima iznosili su se prijedlozi kako da se to ostvari te gdje da se radi. Šišić je čak predlagao da se Zavod sv. Jeronima u Rimu upotrijebi za naše učenjake i studente koji bi u Rimu radili. V. Novak je pak predlagao da se posao oko *Illyricum Sacruma* razdijeli na serije, Bulić je predlagao kamo da se ide i koje još izvore treba istražiti, a nema ih Farlati, dok je St. Stanojević iznio svoj prijedlog da se u Beču osnuje sličan institut (Arhiv Hrvatske u Zagrebu — Ostavština Svetozara Rittiga — kutija 2).

No ove korisne ideje ni onda, a ni danas nisu ostvarile (gl. i G. N., Bulić Frane, Enciklopedija Jugoslavije 2, Zagreb 1956, 301). Svestrana upućenost Šišića, koji je bio uvelike naoružan dubokim poznavanjem raznovrsnih izvora, arhivske građe i historijske literature i danas je neproučeni fenomen u našoj historiografiji. Zato je i vrlo složeno davati sud ili prikaz o njegovom doprinosu našoj historijskoj nauci u vidu objelodanjivanja i izdavanja izvora ili obradi kakvog događaja, ličnosti ili perioda iz hrvatske povijesti kroz stoljeća.

U vezi s tim mi ćemo morati sažeti i suziti njegovu djelatnost na području naše povijesti samo na nekoliko njegovih ključnih djela koja su dovoljna da ga okarakteriziraju kao velikoga erudita i istraživa-

ča. Inače, njegov rad može se podijeliti na: I Objelodanivanje: Opće povijesti Hrvata i udžbenika za škole, II izdavanje izvora, III djela, rasprava, članaka, kritika i prikaza i IV publicističkih članaka u novinama. Tako od njegovih knjiga iz područja opće povijesti Hrvata i udžbenika poznate su: Hrvatska povijest I—III (do 1847. g., Zagreb 1906—1913), Pregled povijesti hrvatskoga naroda (do 1873. g., Zagreb 1916). Geschichte der Kroaten I (bis 1102, Zagreb 1917), Pregled povijesti hrvatskoga naroda I (do 1. II. 1790, Zagreb 1920) kao drugo prošireno izdanje »Pregleda povijesti hrvatskoga naroda«, u kome Šišić najavljuje da će druga knjiga (od 1790 do 1918.), koja se obazire i na modernu Srbiju (od 1804. g. dalje), »preporučene Slovence i na svjetski rat izići u najkraće vrijeme u istoj nakladi«. Zatim su tiskane knjige: Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara I (Zagreb 1925) i posmrtno djelo: Povijest Hrvata za kraljeva iz doma Arapadovića (Zagreb 1944). Posmrtno je izišao i Šišićev: Pregled povijesti hrvatskoga naroda od najstarijih dana do godine 1873. (u redakciji J. Šidaka kao znatno promijenjeno i dopunjeno izdanje, Zagreb 1962.). To je bilo III izdanje za koje je Šidak naveo da ima »puno opravdanje kao još uvijek najprikladniji priručnik za prvo uvođenje u studij hrvatske povijesti, njezinih problema i literature«, a kome je u »Prilozima« dodao Šidak opis života i djela Šišića kao i »Bibliografiju« njegovih radova od 1889. do 1954. godine. 1975. objelodanjen je ponovno Šišićev »Pregled povijesti hrvatskoga naroda« koji je priredio i pogovor napisao Trpimir Macan u izdanju Nakladnog zavoda Matice Hrvatske (str. 513). To je bilo IV ili novo izdanje Šišićeva »Pregleda«, u kome je Macan na kraju dao »Pogled u djelo Ferde Šišića« (487—506).

I dok su navedene povijesti hrvatskoga naroda tiskane od 1906—1920. služile Šišiću kao podloga za jedno veće djelo, koje bi obuhvatilo povijest hrvatskih narodnih knezova i kraljeva, a na kome je radio više »od desetak godina«, on je od 1919. do 1923. obišao mnoge javne arhive i biblioteke po Evropi od Beča do Londona, Rima i Pariza da se upozna što bolje s historijskom građom, publikacijama izvora i historijskim radovima kojih u nas nije bilo (Predgovor Povijesti Hrvata u vrijeme narodnih vladara I, Zagreb 1925, V, VI). Kada je Šišić pokušao da izda ovo djelo, kako sam kaže, preko Matice Hrvatske i u nakladi Hrvatskog starinarskog društva »Bihaća« i Kninskog starinarskog društva, od toga se je moralo odstupiti uslijed nestašice financijskih sredstava. Tada je zapravo naredio 16. I. 1925. ministar prosvjete Svetozar Pribičević da ovo Šišićevo djelo ima izdati »Naklada školskih knjiga« u Zagrebu na svoj trošak, istaknuvši da to ima ujedno da bude »jubilarni spomenik za godinu 1925, kojim će Ministarstvo Prosvete vidno da sudjeluje kod te proslave«, tj. proslave hiljadugodišnjice postanka hrvatskoga kraljevstva (O aferi samog tiskanja ove »Povijesti« i njenom predujmu gl.: Reč, Zagreb 27. VII. 1925, br. 171). Sam pak Šišić smatrao je ovu »Povijest« glavnim djelom svoga života (gl. i kritiku: Šufflay Milan, Ši-

šić Ferdo, *Povijest Hrvata 1925*, Starohrvatska prosvjeta NS I, 1927, 118—125), a u radu oko samog tiska pomagali su mu Fr. Bulić i dr. V. Hoffiler. Oni su pročitali sav njegov rukopis o Prehistoriji i rimskom vremenu, koji mu je izradio anonimno G. Novak, kako mi je ne jedanput to rekao, te su ga i upozorili na neke stvari. Oko izdavanja pak same knjige pomagao mu je čitav niz drugih naučnih radnika, tako npr. V. Novak, Č. Iveković, Mih. Abramić, Lj. Karaman, Vl. Tkalčić, Milovan Gavazzi i J. Nagy. Inače sam Šišić je smatrao »Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara« kao prvi svezak, sastavljen od 3 knjige, njegove »Hrvatske povijesti od najstarijih dana do potkraj 1918«, a u predgovoru je izrazio nadu da će to djelo »naći toliko odziva u narodu«, da će on »naskoro moći izdati još dva preostala sveska... to jest drugi od 1102. do 1790. (knjige IV—VI) i treći od 1790—1918 (knjige VII—IX)«, čvrsto vjerujući da će i to biti (Predgovor Povijesti hrvatskoga naroda... , Zagreb 1925). No kako znamo to se ipak nije ostvarilo, iako je čak 31. 1. 1938. pisao dru M. Stojadinoviću, predsjedniku vlade u Beogradu, da mu nastavi izdavati navedenu »Povijest Hrvata« (Arhiv Hrvatske u Zagrebu — Ostavština F. Šišića).

Ovim djelom, u kome je obradio i osvijetlio sve moguće probleme i pitanja puna tame i neizvjesnosti iz naše hrvatske srednjovjekovne povijesti, a o kome se je govorilo i pisalo i još dugo će se još to činiti, Šišić si je stvorio »monumentum aere perenius« i ono je i danas po kompoziciji, načinu obrade, sadržaju, stilu i metodu nenadmašeno i od trajne vrijednosti. Ovom »Povijesti« Šišić je ušao u red naših najvećih historičara, a time i u evropsku historiografiju, gdje su već bili poznati i priznati rumunjski historičar N. Jorga i bugarski povjesničar N. V. Zlatarski, njegovi prijatelji i kolege. Svakako bi da je ova povijest do 1102. g. prevedena na bilo koji vladajući evropski jezik, automatski postala dio evropske historije, s kojom bi sačinjavala jednu skladnu cjelinu. S našega današnjega stajališta ona je i danas nezaobilazna glede stalne upotrebe za dijelove ili pojedinosti navedenoga razdoblja, iako podliježe tu i tamo korekturi uslijed novih objelodanjenih rezultata iz hrvatske povijesti i arheologije. Zato nije bilo ništa neobično što su se dvije godine nakon izlaska iz tiska ovoga djela u »Starohrvatskoj prosvjeti« (NS I, Zagreb — Knin 1927, 108—123) pojavila dva ocjenjivača. Prvi je bio dr. Nikola Radojčić, koji je opširno prikazao ovu knjigu, poprativši je sa puno pohvala i ističući da je »kod njega (tj. Šišića) istraživanje izvora glavni dio naučnog napora« i da je »bacio nove zrake svjetlosti na hrvatsku prošlost za narodne dinastije baš time, što je raskrilio i dosad nepoznate strane uticaje na hrvatski razvitak (o.c. NS I, 113, 117). Drugi je bio ocjenjivač Milan Šufflay, nešto kraći u ocjeni, priznavajući Šišiću izvrsno poznavanje sveukupne literature, ali i iznoseći neke njegove propuste. Tom prilikom ne zaboravlja da ukaže kako se Šišić »na temelju svih izvora i sveukupne literature«, kada opisuje borbu Istoka i Zapada, »nalazi u svom elementu«. Nada-

lje, toliko branjenu i napadanu »Pactu conventu« iz 1102, koju Šišić smatra »vjerodostojnim izvorom za ovu godinu«, on smatra »taj spomenik dragocjenim izvorom, ali tek za XIV. vijek hrvatske povijesti«. No zato na kraju izjavljuje Šufflay da je ovo Šišićevo djelo »bez sumnje najbolje, najpotpunije, znanstveno i tehnički najdotjeranije, što ga imam o staroj hrvatskoj državi« te da samo »stručnjak može potpuno ocijeniti golemi duševni posao i fizičku ustrajnost kod stvaranja ovakova djela« (o.c. NS I, 118, 121, 123). Na ovakvu kritiku Šišić mu je u istom broju Starohrvatske prosvjete sasama kratko odgovorio, ali samo u vezi s Pactom, jer se je na nju zapravo Šufflay i usredotočio. U vezi s ovakvim ocjenama ovdje je potrebno naglasiti da bi ovakvu vrst djela svakako trebalo izdati ponovno ili u obliku reprinta ili pak poput one knjige K. Jirečeka »Istorija Srba«, koju je izdao i popratio najnovijom literaturom Jirečekom učenik J. Radonić.

Drugo je veliko djelo Šišića, izdano još 1914. kao »Priručnik izvora hrvatske historije Dio I Čest 1 (Do god. 1107.)« *Enchirodion fontium historiae croaticae*, Zagreb. Ovu je knjigu ili djelo Šišić namijenio »slušačima hrvatske historije, i to kao pomagalo kod seminarskih vježbi«, ukazujući kako »ona nema nikakvih većih naučnih pretenzija« i da joj je isključiva svrha »uputiti slušača u poglavite i najvažnije izvore hrvatske prošlosti i podati mu što korektniji tekst za vježbanje, to je njena poglavita zadaća«. Samu knjigu razdjelio je na 4 dijela »prema četiri perioda hrvatske historije«. Prvi dio sadržava »izbor poglavitih izvora iz doba narodnih vladara, dakle sve do godine 1102, odnosno 1107« — i taj dio je, dakle izašao 1914. g. Drugi dio je imao zapremati »Izbor izvora od 1102. (1107) do 1526«, treći od 1526. do 1790., a četvrti od 1790. do druge polovice 19. st. No ti dijelovi teksta također nikada nisu izašli. U prvom pak dijelu najveći dio sabranih izvora već su »otprije poznati«, kaže u Predgovoru Šišić, ukazujući da ih je nastojao uporediti s originalima ili najboljim kopijama, ali je pored tih ovdje dodao i »dosta novih tekstova« prvi puta tu otštampanih. Stoga je on u »Predgovoru« izrazio svoje uvjerenje da će ova knjiga dobro doći »svakomu, tko se bavi izučavanjem hrvatske historije«, te na kraju nije propustio da se i ovdje zahvali svima onima koji su mu savjetom ili bilo čime drugim pomagali. Kako je Šišić u uvodu prije svakog izvora dao i domaću i stranu literaturu, svi važniji rezultati iz te knjige utkani su u Šišićevu *Geschichte der Kroaten* (1917) kao i u »Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara« (1925). Kako je i danas ovakva vrst udžbenika ili priručnika postala rijetkost, to bi i njega trebalo izdati nanovo kao i Račkijeva »Documenta«, naravno uz reviziju historijske literature i eventualnu korekciju teksta izvorne građe.

Treći značajni, ali i sporni izvor koji je Šišić objelodanio u izdanjima SKA 1928. g. (ćir.)je: »Letopis Popa Dukljanina«. Historijat toga izvora vuče se još od 1909. g. u vezi s dopisivanjem Luke Jelića (1863—1922) sa Šišićem, koji je s njime surađivao i glede *Enchiridiona* i u

njemu dane historijske karte (danas sasma zastarjele). Tako Šišiću Jelić piše iz Zadra 7. II. 1909. (s njime je bio »Ti«) da je pripremio gradivo za novo izdanje Hrvatske kronike i Dukljaninovog Ljetopisa, a 19. X. 1909. da je »sa Dukljaninom već gotov« i samo je tražio još »neke podatke o jednoj ličnosti«, te ih »očekuje sveder«, a čim bude gotovo, poslat će mu »**rukopis**« (S. A.)/Arhiv JAZU — XIII Ostavština Šišića — XIII. A/4, br. 3—5/. Da li je taj rukopis Šišiću poslao ne zna se, iako Šišić 1928. u svome izdanju toga Letopisa kaže da je i Jelić proučavao taj izvor i samo sumarno iznio svoje rezultate 1909. u studiji »Duvanjski sabor« (Vjesnik hrv. arh. društva NS X, Zagreb 1909, 135), napose glede »Hrvatske kronike«. Ujedno Šišić dodaje da sama Jelićeva rasprava s detaljnim objašnjenjem i utvrđenjem iznesenih rezultata »nije nikad publikovana štampom. niti se sačuvala u književnoj ostavštini autorovoj po njegovoj smrti (+3 febr. 1922)«, kako ju je obećao u pomenutoj raspravi o »Duvanjskom saboru« ovim riječima: »dokazivanje ovih zaključaka slijedit će u raspravi »Hrvatska Kronika-Libellus Gothorum«, koja je već dogotovljena« (F. Šišić, Letopis Popa Dukljanina, SKA, Beograd — Zagreb 1928, 43, 44). Prema ovoj Šišićevoj izjavi radi se o tome da je Jelić samo napisao raspravu o »Hrvatskoj kronici«, a ne da je skupio gradivo za novo izdanje Hrvatske kronike i Dukljaninovog »Ljetopisa« koji, kako vidimo, ne znamo da li je poslao Šišiću taj rukopis ili, jer se ne nalazi u Jelićevoj ostavštini, nepoznato je i gdje se on zapravo nalazi. Bilo kako bilo, Šišićevo kritičko izdanje »Letopisa Popa Dukljanina«, popraćeno bogatim naučnim aparatom, nadmašilo je sva prijašnja i sadašnja izdanja — i ono je i danas u potpunosti uporabivo uz poznavanje najnovije literature glede toga osporavanog ili neosporavanog izvora iz II polovice 12. st.

No unatoč tome našao se je publicist i pravnik Ognjeslav Aranicki (Zagreb — 20. VII. 1890 — Zagreb — 24. IX. 1953) da ospori ovaj izvor. On je bio i autor zapažene književno-političke studije o životu i radu Ognjeslava Utješinovića Ostrožinskog (Hrvatski biografski leksikon 1, Zagreb 1983, 223), te je ostavio rukopis pod naslovom: »Letopis popa Dukljanina — neistinit i tendenciozan spis (obaranje šestogodišnje lažne autentičnosti), a koji je predala Arhivu SANU sa rezervacijom na 20 godina njegova supruga Helena Aranicki iz Zagreba (Milka Lučić, Rukopisi u sefu, Politika, Beograd 21. XII. 1988, 17). Da li je Šišić znao da Aranicki na tome »Letopisu radi i ima takvo stajalište, ne znamo. No svakako se ne bi smjelo zaboraviti da se, kada prođe rok od 20 godina, taj rukopis pogleda i ocijeni koliko je vrijedan pažnje!

A sada letimično da spomenemo i druge izvore koje je Šišić objavio. Tako: Ljetopis Pavla Pavlovića (Memoriale Pauli de Paulo), zadarskog patricija, tiskan u Vjesniku kr. hrv. slav. dalm. arkiva (1904), koji je kanio nanovo izdati, te Hrvatski saborski spisi (Acta comitialia regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae I—V (1526—1630), Zagreb 1912 — 1912—1918, o kojima bi i danas trebalo diskutirati, a u vezi s koji-

ma je još 1912. obećao da će napisati »posebnu studiju o hrvatskim saborima u 16. st.«, o njihovom uređenju, kompetenciji kao i o njihovom radu, ali to nije uspio izvršiti nego je ostavio samo bilješke za povijest hrv. sabora u navedenom stoljeću, koje je publicirao J. Erceg (Šišićeve bilješke za povijest hrvatskih sabora XVI stoljeća, Zbornik historijskog instituta JAZU I, Zagreb 1954, 407—472). Zatim slijedi vrlo važna zbirka: Korespondencija Rački — Strossmayer I—IV (1860—1894, Zagreb 1928—1931), o čijoj vrijednosti nije potrebno posebno govoriti, kao i: Rukovjet spomenika o hercegu Ivanišu Korvinu i o borbama Hrvata s Turcima 1473.—1496. (Starine JAZU XXXVIII, Zagreb 1937), gdje za neke isprave iz zadarskog arhiva, koje ondje donio Šišić, treba revizija. Nadalje: »Nekoliko isprava iz početka XV. stoljeća« (Starine JAZU 39, Zagreb 1938), a od rasprava vrlo je značajna studija: »Izbor Ferdinanda I hrvatskim kraljem« (1527.)/Starohrvatska prosvjeta I, 1927/. O tom je istom pitanju htio pisati i dr. Milorad Jamnicky, sveučilišni profesor i ambasador, te je imao sa mnom 1940. g. poduži razgovor u vezi s tim, dok je D. Švob smatrao tu izbornu ispravu falsifikatom. Vrlo je važna i Šišićeva studija: »Politika Habsburgovaca spram Hrvata do Leopolda I« (Rad JAZU 266, Zagreb 1939), koja spada među zadnje njegove velike radove pred smrt. Interesantna je i njegova radnja: »Kako se u Hrvata razvijala politička i državna svijest« (Jug. Njiva II, Zagreb 1923), koju je prije toga predavao na Beogradskom univerzitetu te je zbog toga predavanja bio napadnut prvo od lista »Hrvat« (4. VI. 1923), koji je to izlaganje okarakterizirao kao: »Jedno izdajničko predavanje prof. Ferde Šišića na beogradskom sveučilištu« (Arhiv Hrvatske u Zagrebu — ostavština Br. Vodnika-kutija 5), a zatim uskoro je slijedio napad Mate Tentora, nešto kasnijeg direktora Sveučilišne biblioteke u Zagrebu u »Vijencu« 1924. (2. III/6, 193—6). Slijedeće godine je prof. dr. Stanko Hondl na sjednici prof. zbora Fil. fakulteta 1925. čak Šišiću dobacio nezasluzenu pogrdu: »mistifikator« i »švindler«, na što su svi njegovi kolege šutjeli i Šišić otada nije dolazio na sjednice (Arhiv Hrvatske u Zagrebu — Ostavština Br. Vodnika-kutija 4: dr. Branko Vodnik, Moral jednog procesa, Riječ, Zagreb 6. IV. 1925).

Već iz dosadašnjeg ovoga letimičnoga prikaza Šišićevih izdanja izvora, radova, rasprava i članaka može se uočiti kolikim je naučnim aparatom upravo savršeno vladao ovaj naš veliki historičar koji se je uspješno bavio gotovo svim područjima hrvatske povijesti, povezane i s povijesti Bosne, a ne propuštajući ni da povremeno piše o historiji Srba itd. Zato pokušati obuhvatiti sav ovaj njegov opus od nekoliko stotina radova u periodu od 1892. do 1939. g. u cijelosti ili u pojednostima bio bi vrlo složen posao. Isto tako ne smije se zaboraviti da je Šišić pisao i prikaze: Upravo u »Starohrvatskoj prosvjeti« (NS I, 1927) napisao je čitav niz kraćih ili većih prikaza, među kojima i kratki prikaz o Sufflayovoj radnji »Städte und Burgen Albaniens hauptsächlich während des Mittelalters«, Beč 1924, koji je pretvorio u kritiku jer

je Šišić izjavio da ne smatra »nikako uspjelim« Šufflayevo mišljenje« o vremenu i o načinu postanka dvanaest hrvatskih plemena kao i o nazivu Popa Dukljanina »Crvena Hrvatska« (o.c. NS I, 144). Rijetko je pisao i kritike kao što je npr. kritika knjige Atilija Tamara, »La Vénétié Julienne et la Dalmatie« (Rim 1919, str. 688), za koju je rekao da je propagandističko djelo jer mu je svrha da dokaže da su Istra, Hrvatsko primorje i Dalmacija »od iskona čisto talijanske zemlje« te je iznio i »niz sofističkih i potpuno neispravnih, pa i pakosnih i zlonamjernih tvrdnji iz oblasti naše historije«, napose »u vrijeme hrvatske narodne države (do 1102) iznakaženo do karikature«. Stoga se treba, zbog ondje nanizane goleme literature, služiti ovim djelom uz veliki oprez, za Tamarov prikaz mlet. razdoblja, a napose za 19. st. (o.c. NS I, 26). No zato ipak na napade na svoje radove nije nikada odgovarao, a pogotovo ako su bili političke prirode te je i druge savjetovao da to ne čine (npr. Grgu Novaka).

Surađivao je, kako smo već naveli, u vrlo velikom broju časopisa počam od Vijenca i Nade, preko Hrvatske prosvjete, Hrvatskog kola i Jugoslavenske njive, te u Glasniku zemaljskog muzeja za Bosnu i Hercegovinu, Vjesniku zem. arhiva, Vjesniku hrv. društva, Nastavnom vjesniku, Narodnoj starini, Radu JAZU, Starinama JAZU i Ljetopisu JAZU, Starohrvatskoj prosvjeti, čiji je bio jedan od urednika, a za koji je časopis odlučeno »11. XII. 1927. da ima od 1928.« zadatak da »pored prvenstvenog obrađivanja srednjevjekovne hrvatske historije, i da obuhvati još i čitavu narodnu historiju Srba, Hrvata i Slovenaca, i na sva vremena do 1. XII. 1918.« godine, te u Bratstvu, Godišnjici N. Čupića, Savremeniku i Jugoslavenskom istoriskom časopisu, gdje su mu izlazili vrlo originalni radovi i članci. Surađivao je i u novinama kao u Narodnim novinama, Novostima (ondje vrlo često piše od 1925. dalje), Pokretu, Obzoru, Riječi (gdje mu 19. IV. 1930. izlazi članak: »Kako su Hrvati mislili u prvoj polovici 1913. g.« (sa slikom Šišića), Jutarnjem listu, Politici, Pravdi itd. sa veoma interesantnim člancima.

Njegovi radovi izlazili su i na stranim jezicima.

Ovakvim svojim naučnim radom Šišić je ukazao, poput Račkoga, da se hrvatska historiografija nalazi na istoj razini kao i ondašnja evropska historiografija. Što je tada značio Šišić i u nas i u ostaloj Evropi najbolje je potvrđeno onda kada je zaslugom dra Grga Novaka, za koga se je svojevremeno upravo Šišić svesrdno i uspješno zauzimao da dođe iz Skopja na katedru za opću povijest u Zagreb, unatoč brojnim opiranjima, izišao Šišićev zbornik (1929), posvećen njegovoj 60-godišnjici života. Ondje su valorizirali naučnu vrijednost slavljenika brojni prilozi tadašnjih pojedinih stranih vrhunskih historičara i istaknutih radnika na polju historijske, historijsko-pravne i arheološke nauke iz gotovo svih evropskih zemalja, a tome su se pridružili svojim radovima i naši najugledniji naučni radnici, u prvom redu povjesničari iz cijele Jugoslavije.

Tokom njegova života brojne naučne ustanove u zemlji i u Evropi priznale su virjednost njegova rada kao našega vrhunskog historičara, tako što je postao prvo dopisni (1903), a onda redovni član JAZU (1910), te onda vanjski član SKA u Beogradu, zatim vanjski član rumunjske, češke, bugarske, poljske i mađarske akademije, počasni član Bugarskog historijskog društva, Matice hrvatske i Matice srpske, Hrvatskog starinarskog društva u Kninu, Hrvatskog arheološkog društva u Zagrebu, čak i Studentskog historijskog društva na Sveučilištu u Zagrebu (1937) itd. Odlikovan je raznim ordenima, domaćim (I st. sv. Save) i stranim. Spremalo se je da mu se za sedamdesetgodišnjicu u počast izda čitav svezak Jugoslovenskog ist. časopisa (čiji je bio od početka jedan od urednika), ali je to spriječio rat (V. Novak, o.c., 421).

Kroz cijelo vrijeme svoga naučnog rada i djelovanja na Filozofskom fakultetu Šišić je ne samo oduševljavao svoje studente za hrvatsku povijest, potičući ih da se njom naučno bave i da je obrađuju, nego je svima bio u tome na pomoći i svakome pojedincu odgovarao pismeno ili usmeno, ako bi se za bilo koji savjet na njega obraćao. Da nije bio uzaludan njegov rad i trud na polju naše povijesti dokaz je i taj što je odgojio čitav niz svojih učenika koji su poticali iz tzv. Šišićeve škole te postali čuveni naučni radnici i povjesničari, a veliki je broj od njih kod njega i doktorirao kao što su: Grga i Viktor Novak, Mih. Laskaris iz Soluna, Miho Barada, Branimir Gušić, Stella Ubl-Cavalieri, Lovre Katić, Držislav Švob, Jaroslav Šidak, Vinko Foretić, Stjepan Gunjača, Stjepan Antoljak i drugi.

Kada je ulazio u 70-tu godinu još uvijek je radio i čak je 1939. g. na poziv Kninskog starinarskog društva, čiji je bio predsjednik G. Novak, a tajnik moja malenkost, u društvu s Lj. Hauptmannom, Mihom Baradom, M. Abramićem, Stipom Gunjačom i još nekima, krenuo na naučno putovanje u Knin te onda autobusom u Nin i Biograd n/m i u Zadar. Taj cijeli put izdržao je bodro i bez smetnji. Svi smo se radovali kako mu se je na licu održavalo zadovoljstvo što je išao onim stazama na kojima su bili relikti hrvatske stare povijesti, a koju je on tako sjajno i plastički obradio još 1925. godine. Te 1939. g. izašla su dva njegova zadnja naučna rada: Podrijetlo Gajeva roda (u JIC-u V) i već navedena »Politika Habsburgovaca spram Hrvata do Leopolda I, te članak: Bitka na Kosovu. O petsto i pedesetgodišnjici događaja (Novosti, Zagreb 28. VI. 1939), a već 21. I. 1940. bio je mrtav u svom stanu u Gornjem gradu, ne dočekavši izlazak ni jednoga svoga rada ili članka u 1940. godini kao ni to da još jedamput posjeti JAZU i Arhiv Hrvatske radi dopune svoga »Pregleda« (V. Novak, o.c., 422), kako je želio. Tako je spokojno umro ovaj veliki naš historičar kojega su na razne načine napadali i svakojako ga nazivali. No on, kako je sam još 1930. izjavio, nije imao nikakvih ambicija osim da bude čestit profesor i savjestan svećenik nauke — koji ide za istinom i samo istinom. »Ja sam kao dosada različitim svojim radnjama izišao i pred strani svijet,

i njima sam hrvatskom narodu učinio više dobra od svih mojih klevetnika zajedno, a to u prvom redu zato, jer u mojim radovima nema izmišljotina i pseudopatriotskih bajki. Otkad se pamtim, vazda sam jednako volio Hrvate kao i Srbe, i imam stotine đaka po svima krajevima zemlje i naroda našega, koji su vazda i stalno imali — i prije 1918. i poslije — prilike da čuju moje osjećaje za narodno jedinstvo naše« (V. Novak, o.c., 406, 407 i bilj. 9).

Od 1892. do 1944, zapravo po Šidaku do 1954 (posmrtno), izašlo je Šišićevih oko 360 knjiga, radova, rasprava, članaka, prikaza i kritika (gl. V. Novak, o.c., 431—443). Svi su oni sačinjavali jednu malu biblioteku, dok je Šišićeva ogromna priručna biblioteka, koju je iza sebe ostavio, a kojom se je redovito služio, sadržavala »najveći dio hrvatske historiografske literature u cjelini« kao i svu stranu, slavensku i neslavensku literaturu, »koja je prijeko potrebna za studij naše narodne historije«, te ona, po riječima V. Novaka, »ostaje iza njega kao neiscrpan međan za svakog istraživača narodne historije«. Danas se ova biblioteka nakon raznih i drugih peripetija, nalazi u Historijskom arhivu u Zagrebu kao njegovo vlasništvo i knjižnica. U ovoj biblioteci upravo su najvredniji ondje pohranjeni Šišićevi tiskani radovi jer su puni vrlo vrijednih bilježaka koje je on unosio i nadopunjavao sa strane (gl. V. Novak, o.c., 424). Što se tiče ostavštine F. Šišića, ona se danas nalazi većim dijelom u Arhivu JAZU, a u mnogo manjem dijelu u Arhivu Hrvatske u Zagrebu. Ovu je ostavštinu još u rujnu 1940. pregledao V. Novak u stanu pokojnog Šišića te je pojedine rukopise i građu, kao i veliku prepisku, samo ukratko i naprečac opisao i upozorio na njen veliki značaj »za hrvatsku i jugoslavensku historijsku nauku« (gl. i opet: V. Novak, o.c., 424—429). Kako se ova ostavština još 1949, kada je Novak obradio životopis F. Šišića, nije nalazila u gore navedenim ustanovama, dugo je vremena prošlo dok i ona nije tu našla svoje stalno mjesto. Opisivati i upozoravati sada na pojedine dijelove ove ostavštine pohranjene u JAZU (tako i na koncepte 14 komada radova F. Šišića, koji su uvršteni kao materijal u Šišićevu ostavštinu sa arh. sign. XIII B do XIII B 779, poklonio je 7. I. 1977. prof. Šidak kako to stoji u Inventaru novo nabavljenih arhivalija pod br. 543 u Arhivu JAZU), bilo bi sa naše strane deplasirano jer svatko taj materijal može vidjeti i procijeniti ili upotrijebiti. Inače tih šarolikih rukopisa ima na stotine, a tiču se izvora (Tu su n.pr. i Šišićevi »Izvori hrvatske historije od VI. do XIX. vijeka«, izrađeni po njegovim predavanjima, str. 1—144), napose Kronika i HSM kao i pojedinih događaja iz hrvatske povijesti, pojedinih plemićkih obitelji (Nelepići, Snačići), dinastija (n.pr. Arpadovići, Anžuvinci), ličnosti (Skenderberg), toponomastike, te su ondje i sami tekstovi Hrvatske povijesti (n.pr. Hrvatska povijest 1102—1918 — njem. tekst na pisačkoj mašini), razni ispisi, pa ukoričeni rad: Uputa u naučni rad (Šiš. rukom — II sem. 1908/9. s priručnom literaturom na kraju svakog poglavlja), o kronologiji, rukopis

Anžuvinci, Projekt za podjelu zadarskog arhiva s.d., Povijest Hrvatske za više razrede srednjih učilišta. Sastavio F. Šišić, tiskana, ali nije objavljena u Zagrebu 1905. Naime, poslije tiskanja vlada je odredila da se spali čitava naklada, od koje je spaseno samo nekoliko primjerala (Isp. V. Novak, o.c., 433). Što se tiče Šišićeve ostavštine u Arhivu Hrvatske, u njoj se nalazi i rukopis (bez naslova) o uvođenju hrv. jezika na nekoliko stotina strana od 1790. do 1848. g. Upravo u tom arhivu su i njegovi ispisi iz rimskih biblioteka, korespondencija u vezi s kondoliranjem Šišićevoj supruzi poslije smrti njenoga muža, fotografije iz 1936. kada se Šišić slikao sa N. Jorgom itd.

Završavajući svoj rad o Šišiću V. Novak je 1949. naveo kako »nema sumnje da je Šišićevo mjesto utvrđeno na liniji razvitka hrvatske historiografije«, te da je »pripadao redu historičara idealističkog pravca, kao uostalom i svi njegovi savremenici historičari«. Priznaje mu talent i stvaralaštvo i tvrdi da on »predstavlja najviši domet« na »liniji razvitka hrvatske historiografije«, te da će njegova djela i dalje morati gledati savremeni historičar, pa će to biti Šišićeva zasluga »i njegove dalje ostajanje na sceni naše nauke« (V. Novak, o.c., 429, 430). 22 godine kasnije, tj. 1971, Šidak je za Šišića rekao da je »idejno zastupao strossmayerovsko jugoslavenstvo, što ga je najzad učinilo izrazitim predstavnikom unitarističke nacionalne koncepcije« (J. Šidak, Ferdo Šišić, EJ O, Zagreb 1971, 250), dok je V. Novak još 1949. ustvrdio da je »postao pristalica jugoslavenske ideologije i narodnog jedinstva« (V. Novak, o.c., 406). God. 1960. Šidak prvo kaže da je Šišić, koji se je do 1904. ponajviše bavio srednjovjekovnom poviješću, prvi u hrvatskoj historiografiji počeo sistematskije proučavati bližu prošlost, uglavnom prve polovice 19. st«, te da je taj isti Šišić zastupao »genetički pravac«, koji je i tada davao i tada još osnovno obilježje hrvatskoj historiografiji« (EJ 4, Zagreb 1960, 11, 12). No već 1971. Šidak piše da je Šišić »istraživač kritičke arhivske građe«, te da se je »uglavnom usmjerio na proučavanje političke historije, a njegov znanstveni interes obuhvaćao je povijest hrv. naroda u svim razdobljima do kraja I svjetskoga rata«, pa je od 1925. »težište svoga rada postepeno prenosio na povijest 19. i 20. stoljeća« (EJ 8, 250, 251). I dok 1975. Trpimir Macan, dajući Pregled u djelo Ferde Šišića piše da on »uz Kukuljevića, Račkoga, Smičiklasića, Klaića i druge svoje starije i mlađe savremenike« ide »svakako u red najvećih hrvatskih povjesničara, kojih opus imponira svojim opsegom i rezultatima«, te »kojih znanstveni i idejni razvoj služi u dijelovima kao uzor, a u drugim kao negativno iskustvo« i »najposlije, kojih oportunistički i otud potekle znanstvene i političke pogreške vrijede kao trajna opomena historiografima« (F. Šišić, o.c., Zagreb 1975, 505), dotle 1981. Šidak, ocjenjujući Šišićev utjecaj na razvitak hrvatske historiografije, ustvrdio je da je on »svojom mnogostranom i plod-

nom djelatnošću doveo tada našu građansku historiografiju do njezina vrhunca« (J. Šidak, Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti, Zagreb 1981, 354).

Što se tiče političkog stajališta F. Šišića, po našem mišljenju, on je bio izraziti pristalica jedinstva Srba i Hrvata za koje je tvrdio da su jedan narod koji se moraju ujediniti. Radi toga je u Beogradu, kamo se je često svraćao i gdje je 1914. poslije svoga predavanja nezaboravno mu ostalo u pameti pjevanje »Lijepe naše« (gl. V. Novak, o.c., 418), i kod svojih kolega-Srba nalazio svugdje otvorena vrata, dok je u Zagrebu nailazio mnogo puta na protivnost i opstrukciju. Kada je pak 1935. glasao za Jeftića, a to je učinio i radi svoga sina koji je bio namješten u diplomaciji u Beogradu, on je bio uvjeren u svojoj naivnosti da će Jeftićev stav pobijediti.

Uz to je bio u stalnoj materijalno-novčanoj oskudici, poput Vj. Klaića, jer je imao i nekoliko kćeri, a i jedinca sina, pa je stalno trebao novaca i bio je prisiljen da odmah čim nešto napiše, smjesta i unovči, dok je osim pušenja i noćnog »ominoznog kapucina«, kojim je produljivao svoj boravak u društvu, za sebe trebao vrlo malo.

Kao jedan od najistaknutijih hrvatskih historičara, a i historičara na Balkanu, Šišić nikada nije nešto netočno pisao iz hrvatske povijesti, a da se nije uvjerio kako to stoji u izvorima, napose u onima srednjega vijeka, bilo kad se govori o Duvanjskom polju, Pacti ili kraljici Margariti, kada su ga optuživali radi »nedostatka patriotizma ili čak izdajstva narodnih hrvatskih interesa« (gl. V. Novak, o.c., 403).

Sve u svemu Šišić je ostavio neponovljivi i neizbrisivi trag u hrvatskoj historiografiji, ali nije kao ni svaki od nas, uspio da dovrši zaostale svoje naučne planove u vezi s izdanjem svoje velike »Povijesti Hrvata« i da popuni izdanje svoga Pregleda hrvatske povijesti (1916), što su drugi sa manje ili više uspjeha umjesto njega učinili. Pa ipak, on je pravovremeno uspio da si nađe pravoga nasljednika na katedri za hrvatsku povijest, koga je dugo vremena provjeravao i vodio, a taj je bio dr Miho Barada, koji ga je dostojno zamijenio i nadopunio svojim malim, ali vrlo dragocjenim radovima. Nema više toga dragoga čovjeka-humanista, naučnog i velikog historijskog erudita, koga je pred kraj njegovoga života poznavala sva svjetska naučna historiografija, a napose slavenska, i najviše ruska i bugarska. No zato će njegovi radovi raznolikog historijskog sadržaja i dometa i danas zračiti u našoj nauci poput svjetionika koji ukazuje pravac da naučno ne pogriješimo i da sa svoje strane slijedimo samo čistu, objektivnu i nepatvorenu historijsku istinu te da historija uistinu ne bude sluškinja dnevne politike.